
De ogen openen

Nieuwe uitdagingen voor de geestelijke verzorging

De beroepsarbeid van de geestelijke verzorging is gedurende de laatste jaren ontegenzeggelijk langs verschillende kanten versterkt. De beroepsverenigingen hebben gewerkt aan verdergaande professionalisering via registratie, eisen aan opleiding en nascholing en het opzetten van debat; de vaktijdschriften houden de vernieuwing van het vak nauwlettend in de gaten; de opleidingen hebben oog voor vergroting van vakkundigheid en doen onderzoek naar het beroep; er zijn gesprekken met kerken en de overheid. En toch is de vraag waar het vak op afstevent, ja zelfs – als we ons nu tot zorg en welzijn beperken – of het vak in de nabije toekomst wel zal blijven bestaan. De ontwikkelingen in de zorg- en welzijnssector zijn immers aan drastische verandering onderhevig en daarbij is er niet vanzelfsprekend begrip voor het beroepsmatig werken aan de vraag wat ziek zijn betekent voor de zieke, op de levensweg en in het web van relaties.

Frans Vosman en Nicolette Hijweege

WIJ, DE TWEE AUTEURS, delen de overtuiging dat geestelijk verzorgers in zorg en welzijn belangrijk en mooi werk verrichten. De trage pas van de geestelijk verzorger is voor de patiënt een grote zegen. Maar we zien ook dat er grote uitdagingen liggen voor de beroepsgroep. Na al het gedane professionaliseringswerk voltrekken zich al weer andere ingrijpende veranderingen. We zien de urgentie om – er op of er

onder – de ogen te openen voor de context van de geestelijke verzorging en de probleemvelden aan te pakken. Ontmoediging ligt op de loer. Er zijn echter veel energiebronnen beschikbaar. Eén daarvan is gezamenlijkheid: samen de ogen openen.

We hebben enkele geestelijk verzorgers en de wetenschappers die zich in Nederland met geestelij-

ke verzorging bezighouden gevraagd de uitdagingen zoals zij die voor het beroep zien in een essay te schetsen. Enkele jarenlange discussies zijn niet of niet bevredigend afgerond (zending versus vakmatigheid; private zingeving aan het licht brengen of een objectieerbare bijdrage aan genezing leveren) en intussen doemen er nieuwe discussies op. De geestelijk verzorger zal eraan moeten deelnemen. Er is geen langdurig veilige plek om het mooie werk te doen – het werk moet heruitgevonden worden.

We hebben de auteurs de hierna volgende probleemstelling gepresenteerd. Is dit de meest adequate? Dat zal uit onderzoek en uit dispuut moeten blijken. Een eerste toets wordt alvast gevormd door de herkenning van de lezer: ja, dat neem ik ook waar. Een tweede toets is de mate waarin de problemen die de lezer signaleert geherbergd worden: ja ik kan er de waargenomen problemen in kwijt.

De probleemstelling

De probleemstelling omvat vier verschillende op elkaar aansluitende probleemmassen. Deze probleemmassen lijnen een gebied af, een 'speelveld' waarbinnen nagedacht moet worden of er toekomst is voor het beroep van geestelijk verzorger – of het beroep zal verdwijnen dan wel aanzienlijk zal transformeren – en als er toekomst is, hoe die er dan uit ziet en aan welke ontwikkelingsvoorwaarden dan voldaan moet zijn. Bijvoorbeeld: sommigen zien toekomst in een niche in de zorg, een niche voor een specialisme met betrekking tot zin en rituelen. Maar wat zijn de ontwikkelingsvoorwaarden voor het ontstaan van een dergelijke niche? Tweede voorbeeld, maar nu met een andere categorisering: men ziet de vraag naar de toekomst voor geestelijke verzorging als onderdeel van een grotere vraag, die voor veel meer beroepsarbeid in de zorg geldt. Dat is vraag naar de legitimatie van zorg. Waarom zou de samenleving zoveel miljarden in zorg moeten steken? Wanneer de marktlegitimatie het overneemt ('aanbod van zorg afstemmen op de vraag') van een politieke legitimatie ('zorg moet omdat we zo het samenleven vermenschelijken'), verandert daarmee de legitimatie voor zorgberoepen, ook voor de geestelijke verzorging.

De volgorde van de nu geschetste vier problemen is opzettelijk aangebracht; hij loopt van de opleiding voor het vak via de inhoud van het werk naar de context van de beroepsuitoefening.

1. De getallen en de competenties: vraag in het veld en aanbod via opleidingen

Hoewel de VGVZ in haar vijfjarenplan van 2008-2013 aankondigde dat er meer geestelijk verzorgers konden komen, zien we in 2012 eerder een afname, gemeten in fulltime equivalenten, onder andere door bezuinigingsmaatregelen in de zorg. In een aantal opleidingen tot geestelijk verzorger zijn er wijzigingen in het curriculum doorgevoerd en is er veel gewonnen met betrekking tot vakbekwaamheid ten opzichte van het oudere type opleiding. Daar is dus winst geboekt. Er is echter een groot aantal academische en HBO-opleidingen voor geestelijke verzorging met betrekkelijk kleine aantallen studenten en afgestudeerden. De door de VGVZ in 2008 verhoopte toename in aantallen geestelijk verzorgers lijkt zich wel in studentenaantallen maar niet in effectieve FTE's binnen zorginstellingen af te tekenen. De opleidingen, geconfronteerd met verregaande maatregelen vanuit de rijksoverheid rond de bekostiging van tweede masters, het verminderen van deeltijdopleidingen en een snelle verhoging van collegegelden, zijn door hun onderlinge belangenstrijd tot nu toe niet in staat gebleken gezamenlijk of in partnerschappen een antwoord te geven, noch ten aanzien van profilering van de professie binnen de zorg, noch ten aanzien van de overheidsmaatregelen. De levensbeschouwelijke profilering van de verschillende opleidingen speelt hen daarbij parten. Welke merites hebben de ambt-toeleidende opleidingen van drie jaar, veelal nog geënt op kerkelijke vereisten en gericht op representatie van het genootschap, en welke zijn de merites van de eenjarige masters waarin de levensbeschouwelijke positionering van de geestelijk verzorger meer persoonsgebonden bereflecteerd wordt? Hoe gaan de opleidingen om met ontwikkelingen binnen de kerken en genootschappen? We denken daarbij aan de evangelicale en neoconservatieve stromingen die binnen de opleidingen gewoon samengevoegd worden met de mainstream. We denken ook aan de richtingenstrijd binnen de islam, een taboe binnen de Nederlandse opleidingen. De opleidingen lijken rond al deze thema-

tieken nog onvoldoende antwoord hebben om krachtige opleidingen geestelijke verzorging nieuwe stijl te ontwerpen die aan de vraag of aan een te creëren vraag in het veld tegemoet komen.

2. Inhoud van opleiding en inhoud van praktijk

Gezien de curricula lijken de meeste opleidingen sterke nadruk te leggen op psychologie en counseling en op Bijbel, Koran, theologie en filosofie. Het woord staat in dubbel opzicht centraal: het Woord (in de godsdienstige opleidingen), en talige communicatie tussen patiënt en geestelijk verzorger. Deze insteek is van grote waarde, maar wel eenzijdig. *In de praktijk* weten geestelijk verzorgers zich geconfronteerd met de noodzaak om contact met de bewoners en patiënten te hebben langs een lichamelijke, affectieve weg. Zij zoeken naar weloverwogen manieren om via de weg van de aanraking, muziek, de enkele aanwezigheid, geur, kortom langs de weg van de zintuigen en het niet-cerebrale contact te maken. Dat is methodisch en moreel geen eenvoudige benaderingswijze. De woordmachtige, autonome, zingevende en kiezende cliënt blijkt bovendien ook nog steeds patiënt, en veel patiënten zijn geen zinstichters, maar steun en verzoening zoekende wezens. Zij zijn eerder door menselijke receptiviteit dan door besluitvaardigheid getekend. Niet alleen zijn er verstandelijk beperkte mensen, mensen met dementie en mensen die binnen de zorginstellingen de kluts kwijt raken. Maar ook de beslissingscompetente cliënt blijkt niet via de van hem veronderstelde rationaliteit maar via intelligente en belichaamde emoties te leven. Niet alle psychologische technieken die de geestelijk verzorger op de opleiding heeft geleerd zijn afgestemd op deze realiteit in de wereld van ziekte en in de zorgfabriek. Wetenschappelijke doordenking en analyse van deze 'embodied cognition' staat echter zowel in de psychologie als ook in de geestelijke verzorging die tot op heden vooral beschouwende en weinig empirisch gefundeerde theorieontwikkeling kent, nog in de kinderschoenen. Anders gezegd, er is nood aan wetenschappelijke en morele doordenking en fundering van het pionierswerk van praktiserende geestelijk verzorgers, opdat het noodzakelijke brede repertoire in de toeleidende opleidingen opgenomen kan worden..

Ook geven geestelijk verzorgers vanuit de hitte van hun werk aan dat ze in nieuwe discussies in de zorg zijn beland, zoals de benadering van bijna alles door middel van 'kwaliteit van zorg' in plaats van dat de oude discussie over levensbeschouwelijke identiteit nog zou lopen. Zij nemen ook waar dat zelfs de mode van kwaliteit weer voorbij kan gaan en dat nu in de zorg kwaliteitsbeleid veelal wordt omgedacht naar veiligheid(sbeleid). Zij hebben – om het met een treffende Vlaamse uitdrukking te formuleren – nood aan inzicht in en onderzoek naar die nieuwe vragen. Daarmee kunnen zij namelijk een nieuwe invulling aan hun werk geven (bijvoorbeeld mee een zorgvisie formuleren) of beter opkomen voor de inhoud van hun bestaande werk (levensbegeleiding, counseling al dan niet geconfronteerd met het Woord). De vraag is of de aankomende geestelijk verzorgers vanuit hun opleidingen de juiste competenties hebben om hun beroep in een zeer complexe context uit te oefenen. De vragen van de nu werkzame geestelijk verzorgers naar ander repertoire en meer doordenking van het steeds wisselende gedachtegoed in de zorg kunnen in de huidige opleidingspraktijk onvoldoende worden opgepakt. In de ambtgebonden opleidingen lijkt daarvoor de focus te veel te liggen op representatie en hermeneutiek, in de eenjarige opleidingen is er eenvoudig onvoldoende ruimte voor. Bovendien nemen de opleidingen in de praktijk een ambivalente houding waar. Weliswaar worden er nieuwe vragen gesignaleerd en nieuwe competenties gevraagd, maar bij sollicitatie-eisen aan pas afgestudeerde geestelijk verzorgers wordt vaak nog louter teruggegrepen op de bestaande discussies.

Een post-master traject dat toeleidt tot senior geestelijk verzorger met zowel gedegen specialistische kennis op specifieke vakgebieden als bekwaamheid op het gebied van onderzoek lijkt nodig. Een *wordy*, onlichamelijke opleiding en gemis aan wetenschappelijke analyse binnen de huidige praktijk van de geestelijke verzorging, dat zijn de trefwoorden van dit tweede probleem.

We gaan in de derde probleemstelling verder in op het gesignaleerde gebrek aan analyse.

3. Specialiseren of generaliseren

Het veld waarbinnen de geestelijk verzorger werkt is aan grote en aan snelle verschuivingen onderhevig. We concentreren ons hier op het domein van gezondheidszorg en welzijnswerk en op de grote aardverschuivingen binnen die domeinen. Wie in 2000 als geestelijk verzorger afstudeerde staat in 2012 in een volledig andere zorgfabriek. Trefwoorden: nutsmaximalisatie, marktdenken (hetgeen ongelijk is aan een echte markt), indringende voortgaande professionalisering van de zorgberoepen; snelle paradigmawisselingen ten aanzien van 'de patiënt' (lijder – cliënt – veerkrachtig medebehandelaar – zelfzorger); managerisering van de zorg; evidence-based medicine en evidence-based nursing; de zorgverzekeraar als marktmeester.

Het is alsof de geestelijk verzorger die zijn of haar beroepsidentiteit gelegen ziet in zinverleningsdeskundigheid twee mogelijkheden heeft: óf hij gaat mee met de uitbouw van het *expertmodel* (en dat houdt in verder professionaliseren; blijven leren; ontwikkelen en gebruiken van diagnostiek als (quasi) uitharding van de kundigheid van het beroep) óf hij moet juist *de breedte en de diepte van de zorg* opzoeken en moet op de *surf* zien te komen van de actuele discussies over 'verantwoorde' zorg, meting van kwaliteit van zorg etc. Dus hier staan twee mogelijke routes tegenover elkaar: verdere specialisering als zingevingsexpert versus generalisering maar dan wel generalisering met een fors hogere deskundigheid op het gebied van actuele ontwikkelingen in de zorg. Het is zeldzaam dat de geestelijk verzorger 'on top of things' is. Veeleer loopt hij, ook als groep, achter de ontwikkelingen in de zorg aan. In dat verband is de vraag geoorloofd of er wel allianties binnen de zorg worden aangegaan met instanties en groepen die ook aan zet moeten zien te komen. Ook verpleegkundigen, bijvoorbeeld, spreken nauwelijks substantieel mee, hoewel zij de grootste beroepsgroep vormen. Komt de geestelijk verzorger niet te veel alleen en per saldo achteraan te staan?

4. Onvoltooide en alweer nieuwe discussies

We kennen de discussies over ambtelijkheid, over identiteit van de geestelijk verzorger, onderkennen de wending in het beroep van geloofsbege-

leiding naar zingeving en naar ethiek. Het zijn in wezen onvoltooide en soms ronduit stagnerende discussies. Intussen lijkt zich alweer een nieuwe situatie te hebben aangediend. Is er voor de geestelijk verzorger leven na de kerk en na de ethiek?

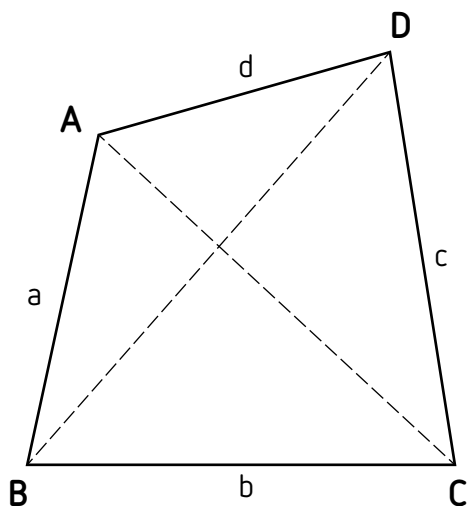
a) De de-institutionalisering van godsdienst en levensbeschouwing heeft zich (in Nederland) versterkt doorgezet. De kerken en genootschappen zijn kleiner geworden maar vooral ook in tien jaar tijd intellectueel en bestuurlijk veel zwaker geworden om mee te denken en spreken in de debatten over de richting van de zorg. Er zijn nauwelijks zorginstellingen voor wie de geloofsovertuiging een belangrijke leidraad is – de vraag daarnaar is sterk afgenomen. De ene institutie van waaruit de geestelijk verzorger zich dacht te kunnen positioneren is geen legitimerende institutie meer.

b) De oplossing voor de geestelijk verzorger om een ethisch deskundige te worden deelt in de malaise (in Nederland) van de ethiek. Wie alle kaarten op ethische competentie heeft gezet zit nu fout. Ethische discussies in de zorg zijn niet weg, maar ze zijn verpopt in andersoortige (bedrijfskundige en 'kwaliteits') discussies en ethische commissies leiden een pover bestaan (in Nederland). Daarbij ziet ook de interesse voor moreel pluralisme er in Nederland heel anders uit dan bijv. in Duitsland of de Verenigde Staten, waar moreel pluralisme actief wordt opgezocht en geinstitutionaliseerd. Zo niet in Nederland. De zorg in Nederland zet die ethische vragen om in beheersvragen.

De vraag is geoorloofd of dan de niche 'expertise in zingeving en ethiek' daardoor niet in een heel nieuw licht staat in vergelijking met de jaren tachtig, toen deze invulling van geestelijke verzorging opkwam. Ook als men op 'zingeving' blijft inzetten, zou de context wel eens zo sterk veranderd kunnen zijn dat er een *ander fundament en een andere positionering* van de geestelijk verzorger als expert in zingeving en ethiek nodig is.

Als we deze vier probleemmassen samen nemen zien we een veld, een vierhoek met ongelijke zijden. Er zijn spanningen tussen **vraag naar geestelijk verzorgers en aanbod**, tussen **inhoud van het**

beroep geestelijke verzorging bezien vanuit de opleidingen en inhoud bezien vanuit het veld; er is de spanning tussen het profiel van expert in zingeving en ethiek en anderzijds het profiel van generalist tegen de achtergrond van de aardverschuivingen in de zorg; en tot slot is er de spanning tussen de onvoltooide discussies over geestelijke verzorging en nieuwe discussies in de zorg die in een ander register dan dat van levensovertuiging of moraal plaatsvinden.

De zijden van de vierhoek zijn ongelijk omdat de mate van spanning niet exact bepaald kan worden.

De nieuwe vragen die naar onze mening gesteld kunnen worden spelen zich af binnen dit veld. Andere vragen die van belang zijn voor de reflectie op de toekomst van de geestelijke verzorging kunnen wat ons betreft *buiten* de vierhoek worden gezet, omdat het bij de visieontwikkeling daar nu niet om gaat. Het gaat niet om zending en ambt met de spanningspolen kerk versus zorginstelling, of kerkelijke zending versus eigen be-

roepscompetentie. Het gaat niet over de spanning tussen gegarandeerd wettelijk recht op geestelijke verzorging en de manier waarop daaraan tegemoet wordt gekomen. Ook gaat het niet om nieuwe vormen van religie, al kunnen deze wel een rol spelen wanneer de ontwikkelingen in de zorg daarbij betrokken worden.

Deze vierzijdige probleemstelling hebben we de auteurs van dit themanummer en onszelf als start voor de reflectie voorgehouden.

Wij geven onze probleemstelling over de toekomst van de geestelijke verzorging graag voor een betere, en wel op kracht van argumenten. Vooralsnog zien wij echter niet dat aan nieuwe uitdagingen te ontkomen is en wij betwisten strategieën die teruggaan naar de oude discussies over ambt en eigen deskundigheid. Binnen de beroepsgroep, de conventen en ook de opleidingen zal dispuut nodig zijn. Ons lijkt het een goed idee daar nieuwe, andere partijen bij te betrekken dan in de oude discussies. Niet primair de kerken, maar vooruitziende verzekeraars, niet de overheid maar probleembewuste patiëntenverenigingen kunnen worden uitgenodigd.

Frans Vosman (*1952) studeerde moraaltheologie in Nijmegen, Rome en Parijs. Sinds 2006 is hij hoogleraar in Tilburg en sinds 1 sept. 2012 tevens hoogleraar zorgethiek aan de Universiteit voor Humanistiek. Hij leidt de onderzoeksgroep Care and contested coherence waar ook enkele geestelijk verzorgers die promotieonderzoek doen aan deel nemen.

Nicolette Hijweege is godsdienstpsychologe en als universitair docent verbonden aan het departement religiewetenschap en theologie van de Universiteit van Utrecht. Zij is coördinator van het masterprogramma theologie en geestelijke verzorging aan de Universiteit van Utrecht.